

قدیمی ترین کتاب چاپ سربی در همدان در سال ۱۲۴۹ قمری

هما افراسیابی

پیش از رواج چاپ سنگی، دوره کوتاهی چاپ سربی در کشور رایج بود، اما به دلایل مختلف فرهنگی، اقبال عمومی نیافت. از این رو چاپخانه‌های سربی خیلی زود تعطیل شدند. از نخستین چاپخانه‌های سربی در مناطق مربوط به تاریخ چاپ در ایران، از شهرهای تبریز و تهران و سپس اصفهان به عنوان سومین شهر یاد شده است. اما آنچه الان با آن روبرو هستیم چاپ کتابی در سال ۱۲۴۹ در شهر همدان است.

رساله صومیه از تصنیفات آخوند ملا محمدحسین، از کتابهای چاپ سربی دوره اول (۱۲۳۳-۱۲۶۹ ق) محسوب می‌شود که در همدان چاپ شده است. در انجامه رساله چنین آمده است:
«مخفی نماند که باعث مطبوع نمودن این رساله صومیه جناب مقدس القاب میرزا عباس برادر عالی جناب فضائل مآبی شدند و به اهتمام ایشان در بلده طیبه همدان مطبوع شد و سعی و دست رنج اقل خلق الله ملا عبدالرزاق اصفهانی بتاریخ سه‌شنبه دهم شهر رمضان المبارک ۱۲۴۹».
همچنین در دو صفحه آغاز این رساله، قبل از شروع متن درباره وجود این چاپخانه و دست‌اندرکاران تأسیس چنین آمده است:

«در عهد سلطنت... فتحعلی شاه... و شاهزاده اعظم نیرالدوله... بلده طیبه همدان بیت الشرف دولت و حکمرانی آن مهر سپهر سلطنت است از نیروی... سطوتش... اکثر صنایع بدیعه آثار غریبه بلاد بعیده و قریبه از یمن طالع پادشاه عالم‌گیر در مملکت ایران شایع بود مگر صنعه طبع و تمثیل که در عقده تعویق مانده بود. بحمدالله که آن هم بحکم محکم سلطانی و سعی و التفات... منوچهر خان... سعی و دست رنج...»

ملا عبدالرزاق اصفهانی کتبی که اکثر مردم از آن منتفع گردند و طریقه حلال و حرام را اخذ نمایند از آن جمله این رسال صومیه که از تصنیفات...آخذ [آخوند] ملا محمدحسین... می‌باشد... شعبان المعظم ۱۲۴۹ ق. در این متن از دو نفر یاد شده است. یکی منوچهرخان معتمدالدوله از رجال دوره قاجار (عهد فتحعلی شاه و محمدشاه) که نقش مهمی در تاریخ چاپ ایران دارد به طوری که چاپخانه‌های متعدد سربی و بعدها سنگی را از تاریخ ۱۲۴۰ تا ۱۲۶۲ ق. تأسیس کرد (تاریخ چاپ در ایران، ص. ۲۵) و به چاپهای سنگی به نام او چاپ معتمدی گفته می‌شود.

دیگری محمد خلیل عبدالرزاق اصفهانی که یکی از استادان و گردانندگان چاپ در ایران است و در انتهای بسیاری از کتاب‌های سربی دوره اول (۱۲۳۳-۱۲۶۹ ق) از او یاد شده است. شیخ آقا بزرگ در «الذریعه» (۲۰۶/۱۱-۲۰۷) اطلاعات کتابشناسی این اثر را چنین درج کرده است: «الرساله الصومیه الفارسیه. طبعت بالمعتمدی فی همدان (۱۲۴۹) و فرغ المؤلف منها (۱۲۴۶) و عبر عن نفسه فی آخرها؛ بخادم دین الله البرهان و اصغر عباد صاحب العصر و الزمان و مباشر الطبع المیرزا عباس اخ صاحب الرساله».

گفتنی است کتابهایی که با حمایت معتمد الدوله چاپ شده به عنوان کتابهای معتمدی شهرت دارد. نکته شگفت آن است که در فهرست کتابهای چاپی فارسی «خانبابا مشار ج ۳، س. ۳۴۲۳ در حرف «ص»، گفته شده است که این کتاب در اصفهان به چاپ رسیده است با این مشخصات: «صومیه، ملامحمدحسین بن عبدالله شهرابی ارجستانی قمشه ای (گریان)، خط نسخ، اصفهان، سنگی. در «فهرست مولفین کتب چاپی فارسی و عربی از آغاز چاپ تاکنون» (ج ۲، س. ۷۷۹) درباره مولف صومیه آمده است: ملامحمدحسین بن عبدالله شهرابی ارجستانی قمشه‌گریان، از فضلاء اواخر قرن سیزدهم هجری بود است (فهرست رضویه ج ۵، ۲۸۸، الذریعه، ج ۲ و ۴ و ۷ ص. ۴۴۰ و ص ۳۰ و ص ۹۲). در ذیل این مدخل به چاپهای مختلف از سه اثر او اشاره شده است، در مورد این رساله به ذکر چاپ سنگی اصفهان بسنده گردیده است. *پایگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*

پرتال جامع علوم انسانی

شاهزاده عظیم بن زاهد و اهل خرابه و بیرو ز ادم اجلا که راه طایفه همدان
 نیت الشرف و توحکم را نى ان شهر بهر طایفه آن بدو مى سلطون
 صحه و با ناهن هم ایشان و از بن عبد الله صاحب همدان نیک کلستان
 خان امید که تا نهب گردون در میدان سپهر خرم است شهرش ز نام
 و جهان کام داد که آنوصا به اثار غیر به بلاد بعد و قریه به
 از بن طایم باد شاه عالم که در وصا کت این تابع بود مکر صحنه و طبع و تیل
 کرد در عمل و تعویق ماند و بوی محمد الله که اهل حکم سلطانی و مروج
 التفات نواب جلالت و نیا الت دستکاه مفر سالخاگان سو جهر خانزید
 اجلا ناهى و دستبرج اقل خلق الله لا خدایا ز اراق صفا نى کبى که
 آتومر دم از ان شفق گردند و طریقه حلال و حرام و الخد ناند از ان جهان
 این رسا نه صومیه که از تصنیفات عالی جناب مهلس القاف فصا بل ماب
 علاقی فها نى حافى الذروع و الاصول جامع العقول و البقول اعلم مولانا جناب
 و افضل انصافى و جدا الذور از خجها العصر و الزمانى مولانا جناب
 اخذ ملامحه حسین بید فضله العالی میباشند * تا جهان همدان
 جهان باشد از بد خلق در امان باشد عمر بخشد خلد بد و خندان *
 نایب صاحب الزمان باشد امیدار حضرت حق سبحانه
 و تعالی جانت کرد در نظر ارباب دانی و بینش
 مطبوع آید و کافه مومنان از مظالمه ان فرزند
 گردند و مسامح و لدی عای خیر باد باشد
 بالنبى واله الااعداد کاد الیک فی شهر
 شعبان العظم ۱۱۲۶

پیام بهارستان / د ۲، س ۱، ش ۱ و ۲ / پائیز و زمستان ۱۳۸۷

هو الله تعالی * در عهد سلطنت و زافرونا علی حضرت قدر قدرت
 قضا شوکت شاهنشاه الک و قاب شهر قدر ضرورت کاب قلب فاک مکره
 و بخنداری مرکز و ابرو شهر نعت کتبی و جها ندرای خور شیل همان
 عظمه و شهر باری سابه طایفه جناب باری * باد شاه عادل با دل بر کف
 در بول * وهو السلطان الاعظم * و الخاگان الاکرم * ملک شوکت اعظم *
 غوث الدین و الدین * غیاث الاسلام و المسلمین * الخاهد فی سبیل الله *
 النازری لدین الله * کمال بجهوار الطابعه و وجود جامع صحیفه
 الطوار و وجود السلطان بن السلطان بن السلطان * و الخاگان بن الخاگان
 بن الخاگان * شاهزاده نعمتی شاه کاقاب * در پیش روی انور شاز
 ذره که تارست * و ابرام حکمرانی نوب * مستطاب قاف جناب * و الملك
 رقاب جوزار ککاب * مرفوز نامه اختر نوح شوکت و شهر باری
 و رخشنده که و هر دوج ایت و ککابکاری * و شهر سلطنت و
 تا خداری * شکوفه حال خاندان و جها ندرای * زى بنده مستهل سابقا

اول است و اگر جماع در روز نهار رمضان واقع شده باشد واجبست دو
 كفاره بلاخلاف بلکه برانست اجماع در غنیه و غیران بجهت قرآن و اینه و اصله
 عدم تداخل و هرگاه فاسد کند بغير جماع مثل اكل و شرب و نحو آن از
 چیزهای که موجب كفاره است در ماه رمضان پس با اینست که واجبست
 اعتكاف بنذر معین باروزه آن قضاست از ماه رمضان و فساد بعد از
 زوال است با نذر معین نیست یا تبرع است و روزه در آن قضاى از ماه
 رمضان نیست با فساد قبل از زوالست پس اگر اول باشد كفاره واجبست
 بسبب موجب انبرای كفاره اتفاقا و اگر دویم باشد پس اطلاق کلام شیخین
 و سید بن وحلی و دیلمی و جوب كفاره است در این صورت هم و دلیل
 واضحی ندارد مگر اجماع در غنیه پس اگر اجماع تمام باشد کلامی نیست و
 اگر تمام نباشد اقوی عدم و جوبست بجهت اینکه نصوص مشبهه كفاره مخصوصه
 بجماعت و تعدد محتاج بدلیل است با وجود اینکه اصل نوانت ذمه است
 شایسته مستحب است در اعتكاف احیای لیلالی تاسیبا باللیلی الامی و مواظبت
 بر عبادات و مداومت بر طاعات از تلاوت قرآن و دعا و مناجات با حضرة
 قاضی الحاجات و نماز و تدربس و تعلیم و تعلم و اجبات و مندوبات و
 ذکر تعزیه از برای سادات و مدح اهل الله بمنظم و نصر و قضای حاجات و
 خدمت معتکفین و معتكفات و اصلاح و تعمیر و جار و بفرش حجرات
 و ترجمه داده در دروس تلاوت و تدربس را بر منسوب از صلوة و
 اجبات از صلوة و لو بالاجاره مقدم است بر مندوبات و طلب معتکفین
 و اجماع ایشان در دعا و اعمالی باشد از اهم مهمات و کذلک تنبیه انسان
 بر واجبات اعتكاف و محرمات و مندوبات و مکروهات و مستحبات و

۱۰۴

پیام بهارستان / ۲۰ و ۲۱ / پاییز و زمستان ۱۳۸۷

مهمل و لازمست لمجنبه و واضع ... و اذ احتیاط و در ترداحتمال
 عروس مفسدات و اقتصار با بجه دفع میشود بان ضرورات در خروج
 از برای قضای حاجات و عدم اطاله مکث در خارج مسجد از طرفات و
 عدم اطاله جلوس در بیت الخلاز پاده بردفع قاذورات و عدم زیاده تانی
 در مشی خارج از عادات و عدم جلوس در حال بخلی در تحت ظلال باو
 جود امکان امکنه منکشفات و عدم مباشرة مشاغل و ضروریات با وجود
 حضور کسیکه بان دفع میشود این محذورات هذ اخر الکلام * فی کتاب
 الصیام جعلنا الله من العاکفین بیانه و اللابین فی مجروحه جنانه والذاکر بن
 نعمانه و الصابر بن علی بلایه و الناکر بن علی اتمامه و الحامد بن علی الفوز
 بسعادة ختامه و التابین من ذنوبه و هفواته و قد فرغ من تسویده خادم
 دین الله البرهان و احقر عباده صاحب العصر و الزمان فی صبیحه یوم الثلاثاء
 سابع عشر شهر شعبان سنه الف و مائتین و اربعین و ستمه
 من الهجرة النبویه علی جمادها الاف ثناء و تحیه
 و بملوه انتم کتاب الحج و العمرة
 مخفی نمازاد که باعث مطبوع نمودن این رساله صومیه جناب مقدس العاقب
 مهراز عباسی برادر عالی جناب فضایل مئانی شدند و یا اهتمام ایشان
 در بلده طیبه همدان مطبوع شد و بسعی و دست زنجیر
 اقل ختی الله ملا عبد الرزاق اصفهانی بتاریخ
 سه شنبه دهم شهر رمضان المبارک
 فی ۱۴۹

پیام بهارستان / د. ۱، س. ۱، ش. ۱ و ۲ / پائیز و زمستان ۱۳۸۷